

PAX ROMANA

OORLOG EN VREDE IN DE ROMEINSE TIJD

ADRIAN GOLDSWORTHY

ADRIAN GOLDSWORTHY

PAX ROMANA

OORLOG EN VREDE
IN DE ROMEINSE TIJD

Omniboek

© Nederlandse vertaling Uitgeverij Omniboek, 2017
Postbus 13288, 3507 LG Utrecht
www.omniboek.nl

First published by Weidenfeld & Nicolson, an imprint of the Orion Publishing Group,
London.

© 2016 Adrian Goldsworthy

Vertaling Roelof Posthuma

Omslagontwerp Suzan Beijer grafisch ontwerp

Typografie GBU media

Omslagbeeld: bronzen Romeinse helm uit Judea. Foto: Erich Lessing Culture and Fine Arts
Archives/Hollandse Hoogte.

ISBN 9789401909921

ISBN e-book 9789401909938

NUR 683

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without the prior written permission of the publisher.

Inhoud

Dankwoord	9
Kaarten	10
Voorwoord – In vrede leven	11
Inleiding – Een glorie groter dan oorlog	19
DE PAX ROMANA	19

DEEL EEN – REPUBLIEK

I	De opkomst van Rome	31
	HET BEGIN	31
	DE REPUBLIEK	37
	OVERZEE	41
II	Oorlog	47
	BLOEDBAD	47
	RIJKDOM EN REPUTATIE – DRIJFVEREN VAN DE MACHT	55
	BETROUWBAAR EN MEEDOGENLOOS	67
III	Vrienden en rivalen	71
	<i>AMICI</i> – DE VRIENDEN VAN DE ROMEINEN	71
	‘GALLIË ALS GEHEEL BESTAAT UIT DRIE DELEN’ – CAESARS INTERVENTIE	78
	BONDGENOTEN EN VIJANDEN	84
	VERZET TEGEN ROME	90
IV	Handelaren en kolonisten	95
	<i>CIVIS ROMANUS SUM</i> – ROMEINEN BUITEN ITALIË	95
	MARKTEN EN UITWISSELING	101
	ROMEINS EN INHEEMS	107

V	‘Hoeveel heb je binnengehaald?’ – Bestuur	113
	PROCONSULS	113
	CILICIË	119
	GELD BINNENHALEN	125
VI	Provincialen en koningen	139
	‘ZE DENKEN IN ELK GEVAL DAT ZE ZICHZELF BESTUREN’	139
	ONDERHANDELEN MET ROME	145
	DE PRIJS VAN VREDE	154

DEEL TWEE – PRINCIPAAT

VII	Keizers	167
	MACHT ZONDER GRENZEN	167
	VREDE EN OORLOG	174
	GRENZEN	178
VIII	Opstand	193
	‘MOET IEDEREEN DE SLAVERNIJ MAAR VOOR LIEF NEMEN?’	193
	DE KONINGIN	196
	BELASTING EN SLECHTE BEHANDELING	203
	EEN PROVINCIE WINNEN EN VERLIEZEN	211
	EEN STERKER GEVOEL VAN IDENTITEIT?	218
IX	Verzet, oproer en roof	223
	‘VREDIG EN RUSTIG’	223
	KONINGEN EN SLECHTE BUREN	227
	MOORD, PLUNDERING EN POLITIEK	240
X	Keizerlijke gouverneurs	251
	‘GESTRENGHEID EN IJVER’	251
	BITHYNIË EN PONTUS – VERSPILLING, CORRUPTIE EN RIVALITEIT .	256
	SLECHT VOLK	272

XI	Leven onder Romeinse heerschappij	281
	‘BESCHAVING’ EN ‘ONDERWERPING’	281
	SCHAPEN EN HERDERS, ROMEINEN EN DE PROVINCIEBEWONERS ...	292
	BURGERS, VRIJEN EN SLAVEN	301
XII	Het leger en de grenzen	313
	‘EEN GROTE KRING VAN KAMPEMENTEN’	313
	DE ANDERE KANT VAN DE HEUVEL	333
	AANVAL EN VERDEDIGING	341
XIII	Garnizoenen en plundertochten	351
	‘CLANDESTIENE GRENSOVERSCHRIJDINGEN’	351
	GARNIZOENEN, FORTEN EN MUREN	357
	DE ANATOMIE VAN EEN PLUNDERTOCHT	376
	VREES, REPUTATIE EN HEERSCHAPPIJ	385
XIV	Voorbij de Pax Romana	389
	BUITEN HET RIJK	389
	HANDEL EN VERDRAGEN	395
	BURGEROORLOG EN VREDE	405
	Conclusie – Vrede en oorlog	411
	Tijddlijn.....	419
	Woordenlijst	425
	Afkortingen	433
	Bibliografie	435
	Noten	453
	Register	499

I

De opkomst van Rome

De Romeinen daarentegen hebben niet enkele gedeelten, maar vrijwel de hele bewoonde wereld onderworpen. De overmachtige heerschappij die zij zo tot stand hebben gebracht, is voor de mensen van nu niet te weerstaan en door de komende generaties niet te overtreffen (...) In de (...) oorlog overwonnen de Romeinen immers de Carthagers; zij waren van oordeel dat zij daarmee de belangrijkste en beslissende stap hadden gezet op weg naar de verovering van de wereldheerschappij. Dat was het ogenblik waarop zij voor het eerst de ambitie opvatten hun handen naar de rest van de wereld uit te strekken en met militaire macht over te steken naar Griekenland en de Aziatische gebieden.— *Polybius, ca. 140 v.Chr.*¹

HET BEGIN

De Romeinen hadden allang een rijk voordat ze keizers hadden, maar er was een tijd, ver daarvoor, waarin Rome niet meer was dan een van de vele Italische steden, preciezer gezegd een Latijnse gemeenschap in de streek Latium. De Latijnen vormden een taalkundige groep, geen verenigd volk, en in allerlei opzichten hadden hun nederzettingen veel gemeen met die van burens als de Etrusken of Griekse kolonies als Capua. Rome ontstond in de achtste eeuw v.Chr., ongeveer rond 753 v.Chr., het jaar waarin de stad volgens de latere traditie werd gesticht. Er waren in de oudheid veel varianten in omloop van het verhaal van Romulus en Remus, de tweelingzons van de oorlogsgod Mars die door een wolvin werden gevoed en opgevoed door een herder, maar er was weinig met zekerheid bekend over de vroegste jaren. Tot ongeveer 200 v.Chr. was er geen Romein die de geschiedenisverhalen optekende. De Grieken begonnen veel eerder, maar ook bij hen

moeten we voor ogen houden dat Herodotus pas na de overwinning op Perzië in 479 v.Chr. begon te schrijven. Wat de Grieken van hun eigen geschiedenis in de achtste en zevende eeuw voor Christus wisten, was bijzonder vaag en evenzeer gelaardeerd met legendes en heldenverhalen. De Romeinen vormden dus geen uitzondering met hun beperkte feitenkennis omtrent hun herkomst.

Dat wil echter niet zeggen dat er geen bronnen waren, want het gaat hier om samenlevingen die vanaf de begintijd gebruikmaakten van het geschreven woord. Er zijn wetsteksten bewaard gebleven en opdrachten op altaren, tempels en monumenten om overwinningen te herdenken. Ook was er een rijke mondelinge traditie met liederen en verhalen over het verleden die vaak bewaard bleven in aristocratische families en onvermijdelijk zeer vleidend waren voor hun voorvaderen. Er is geen goede reden om te twijfelen aan de algemene strekking van de latere traditie over de vroegste eeuwen van de stad, ook al zijn veel van de gebeurtenissen en figuren die in de verhalen voorkomen verzonnen of onherkenbaar vervormd. Zo kunnen we er veilig van uitgaan dat Rome in de eerste eeuwen werd geregeerd door koningen. Dat de laatste koning in 509 v.Chr. werd verdreven waarna de Republiek werd gesticht, lijkt gebaseerd te zijn op betrouwbare bronnen, ook al bevatten de verhalen eromheen veel romantische opsmuk.²

Oorlogvoering loopt als een rode draad door de traditionele verhalen over de monarchie en de Republiek. Het waren ongetwijfeld schermutselingen op kleine schaal, met zeer nabije burens als vijanden, vaak niet meer dan rooftochten om vee, gevangenen en goederen buit te maken. De Romeinen vielen nabije gemeenschappen aan en werden op hun beurt aangevallen, en maar zelden liep het geweld uit op grotere botsingen. Dezelfde vijanden vochten jaar na jaar tegen elkaar, waaruit valt af te leiden dat ze geen van beiden in staat waren om de ander permanent te overwinnen. Het contact met andere gemeenschappen bestond echter niet alleen uit strijd, er was ook sprake van handel en vreedzame uitwisseling van kennis en goederen. In het eerste jaar van de Republiek sloten de Romeinen een verdrag met het grote handelsimperium Carthago in Noord-Afrika (in het huidige Tunesië). Een lang in de vergetelheid geraakte kopie daarvan, geschreven in archaisch Latijn, had al 350 jaar in de staatsarchieven overleefd toen de Griekse historicus Polybius het stuk las. Het verdrag regelde weinig meer dan de rechten en beperkende bepalingen voor Romeinse reizigers in het Carthaagse gebied, maar geeft daarmee wel een indicatie van de grote afstanden waarover handelaren reisden.³

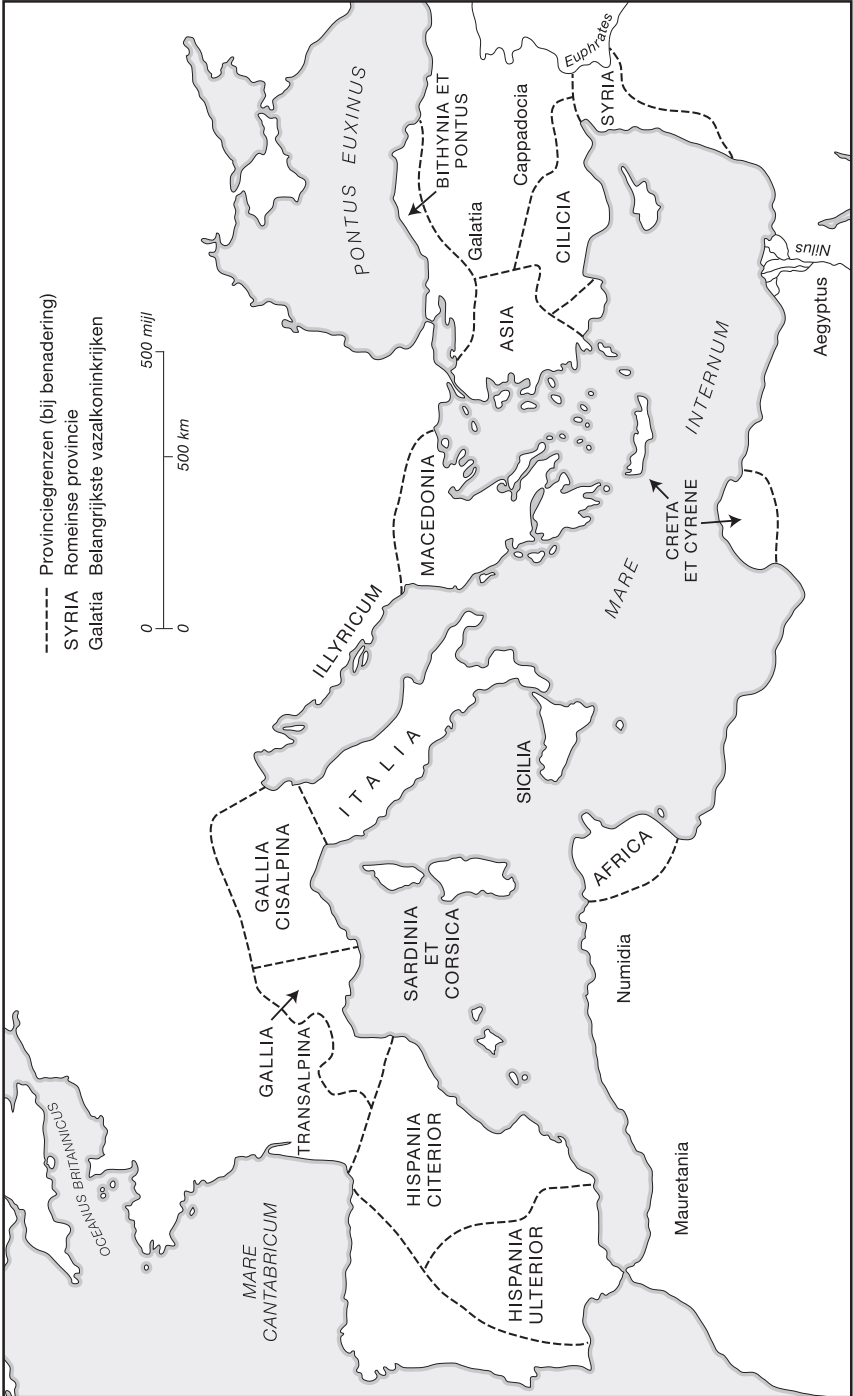
In de loop van de tijd groeide de stad in omvang en welvaart. De bevolking groeide op natuurlijke wijze, maar ook dankzij Romes ongebruikelijke bereidheid en vermogen om anderen op te nemen. Naast oorlogvoering is de komst van buitenstaanders die in de gemeenschap worden opgenomen een belangrijk thema in de latere mythen, van Romulus die de zwervers en paria's van Italië tot kolonisten maakte en de ontvoering van de vrouwen van de Sabijnen, tot de komst van de aristocratische Claudii met hun hele clientèle tijdens de Republiek. Rome groeide ook in macht en werd verreweg de grootste en sterkste van alle Latijnse steden. Het verdrag van 509/508 v.Chr. met Carthago noemt vijf andere met Rome gelieerde Latijnse gemeenschappen bij naam en handelt verder over 'elke andere stad van de Latijnen die onderworpen zijn aan Rome'. Het ging hier niet om allianties tussen gelijken: het verdrag markeert de opkomst van een dominante plaatselijke macht.⁴

Dwang van de kant van de sterkere buurman was een reden voor de andere steden om Romes suprematie te aanvaarden, maar de behoefte aan bescherming tegen zeer reële gevaren was dat evenzeer. Het Italië van de late zesde en de vijfde eeuw v.Chr. had met wijdverspreide woelingen en veranderingen te kampen. Groepen als de Aequiërs, Volsken en Samnieten, Oscaans sprekende heuvelvolken uit de Apennijnen, trokken naar de vruchtbaardere kuststreken, terwijl Gallische stammen Noord-Italië binnendrongen. Veel Latijnse, Etruskische en Griekse steden werden door deze invallers onder de voet gelopen – Herodotus noemde de nederlaag die de grote stad Tarente (het huidige Taranto) in 473 v.Chr. tegen een van deze stammen leed 'het ergste bloedbad uit de Griekse geschiedenis'.⁵

Rome overleefde de woelingen en was in staat om zijn bondgenoten te beschermen. Maar in zulke gevaarlijke tijden werd de oorlogvoering harder en naarmate de Romeinse macht groeide kon die zich ook op een permanente en definitieve manier manifesteren. In 396 v.Chr. veroverden de Romeinen de Etruskische stad Veii en doodden de meeste inwoners, waarmee een einde werd gemaakt aan de rivaliteit tussen de steden die vanaf Romes vroegste dagen had bestaan. Veii lag op een strategisch sterke natuurlijke positie iets meer dan vijftien kilometer van Rome vandaan, wat nog eens illustreert hoe beperkt het gebied was waarin veel van deze vroege oorlogvoering zich afspeelde. Het traditionele verhaal dat het beleg een decennium duurde, is waarschijnlijk een verzinsel dat verwijst naar het epische beleg van Troje, hoewel het mogelijk is dat er langdurig werd gevochten. Tijdens

PAX ROMANA

Het rijk van de Romeinse Republiek, ca. 60 v. Chr.

deze oorlog gingen de Romeinen hun legionairs voor het eerst betalen, wat erop wijst dat de soldaten lang en permanent in dienst moesten blijven, zonder naar hun boerderijen te kunnen terugkeren. Het gebied van Veii werd permanent toegevoegd aan het grondgebied van de Romeinen, de *ager Romanus*.⁶

In 390 v.Chr. versloeg een bende Gallische strijders met laatdunkend gemak een Romeins leger en plunderde Rome zelf. De latere overlevering probeerde de vernedering iets te verzachten met de bewering dat de verdedigers de Capitoolijnse Heuvel wisten te behouden, maar erkende niettemin dat de strijders betaald moesten worden om ze te laten vertrekken. De ramp liet zien hoe gevaarlijk de omstandigheden in deze eeuwen in Italië waren. Gelukkig voor de Romeinen waren de Galliërs huurlingen die alleen een kans aangrepen om te plunderen, geen invallers met de intentie om zich te vestigen. Ze vertrokken en Rome herstelde langzaam maar zeker, maar de herinnering aan deze duistere dagen bleef lang in de Romeinse psyche nawerken. Een zichtbaar teken van het trauma was de snelle bouw van dure, stenen stadsmuren met een totale lengte van ruim elf kilometer, waarmee Rome verreweg de grootste ommuurde stad in Italië werd.⁷

In de daaropvolgende decennia keerden sommige Latijnse gemeenschappen zich tegen Rome, hetzij omdat ze twijfelden aan de Romeinse macht of omdat ze een gelegenheid zagen om het gehate juk van het verzwakte Rome af te werpen. Andere hielden vast aan de alliantie en vochten zij aan zij met de Romeinen om de overige Latijnen te verslaan. In 340 v.Chr. sloot een groep steden een verbond om gezamenlijk tegen Rome in opstand te komen, maar twee jaar later werden ze verslagen. De poging werd nooit herhaald. De volgende halve eeuw kwam het op steeds grotere schaal tot oorlog met Etruskische steden en Samnitische en Gallische stammen, in 296 v.Chr. zelfs met een alliantie van deze drie. De Romeinen leden soms ernstige nederlagen maar haalden uiteindelijk de overwinning met hun dienstplichtige burgersoldaten die zowel de burgersoldaten als de huurlingen van hun tegenstanders versloegen. Ze leerden van hun vijanden, namen tactieken en uitrusting over en pasten zich aan elke vijand die ze bevochten aan.

De Romeinse Republiek groeide uit tot veel meer dan de stad Rome en de landerijen eromheen. Omdat loyale bondgenoten het Romeinse burgerrecht kregen, evenals vrijgelaten slaven, zij het met enige beperking van

hun rechten, telde Rome veel meer burgers dan elke andere stadstaat in Italië of de wijdere wereld. Andere gemeenschappen kregen de Latijnse status die niets meer te maken had met ras of taal. Er werden kolonies gesticht in het veroverde gebied, sommige op strategische plekken, andere op goede landbouwgrond. De kolonisten waren zowel Romeinen als Latijnen, hoewel de hele gemeenschap vaak de Latijnse status kreeg.⁸

Inlijving droeg meer bij aan de groei van de Republiek dan kolonisering, hoe belangrijk die ook was. Soms verdwenen verslagen vijanden als politieke entiteit van het toneel, maar de meeste werden ondergeschikte bondgenoten van Rome, waarna ze meer of minder snel Latijnse rechten en zelfs het burgerschap kregen. Griekse steden koesterden hun burgerschap en zelfs de kleinste onder hen waren vastbesloten om hun onafhankelijke identiteit te behouden. Er waren Latijnse gemeenschappen die het Romeinse burgerschap afsloegen, een beslissing die door de senaat werd gerespecteerd, maar de meeste namen het aanbod bereidwillig aan. Het gevolg was dat de stadstaat Rome zelfs de grootste Griekse steden qua bevolking ver achter zich liet. Athene werd op het toppunt van zijn democratie en overzeese imperium eerder terughoudender dan vrijgevig met het verstrekken van zijn burgerschap, waardoor de stad in zijn hoogtijdagen hooguit 60.000 mannelijke burgers telde, van wie minder dan de helft onvoldoende bezit had om als hopliet te kunnen dienen, de gewapende infanterist die de grote kracht van het leger uitmaakte. Een veldleger van 10.000 hoplieten op de been brengen was voor Athene een enorme onderneming.⁹

Plinius de Oudere schreef in de eerste eeuw n.Chr. dat Rome in 392 v.Chr. 152.573 burgers telde, hoewel daarbij ook vrouwen en kinderen kunnen zijn meegeteld. Sommige historici geloven dat het getal te hoog is, maar de cijfers van de Griekse historicus Polybius voor 225 v.Chr. zijn betrouwbaarder. Ze hebben alleen betrekking op mannen die geregistreerd stonden om in het leger te dienen en hoewel ze ongetwijfeld afgerond en aan de hoge kant zijn, geven ze een indicatie voor de orde van grootte waaraan we moeten denken. Volgens hem waren er 250.000 burgers oproepbaar om als infanterist te dienen en 23.000 als cavalerist. Latijnen (er waren rond die tijd 28 Latijnse kolonies) leverden 80.000 man infanterie en 5000 ruiters. Wanneer alle bondgenoten worden meegerekend, kon de Romeinse Republiek in theorie de verbijsterende aantallen van 700.000 infanteristen en 70.000 cavaleristen oproepen. De mobilisatie van de troepen in de strijd met Hannibal, die zeven jaar later begon, maakt duidelijk dat Polybius niet heel sterk overdreef.¹⁰

Een omvattende en meeslepende geschiedenis van de Romeinse vrede: van de bloedige veroveringen van de agresieve Romeinse republiek via de eeuw van Caesar en Augustus tot de gouden eeuw van welvaart onder Marcus Aurelius.

De pers over *Pax Romana*:

‘Zijn beste in een reeks van excellente boeken over het oude Rome, vanwege zijn overzicht en diepgang.’

– Peter Jones in *BBC History*

‘Goldsworthy weet zijn onderwerp sprankelend tot leven te brengen, zijn relaas kent een urgentie die je normaal gesproken alleen aantreft bij hedendaagse geschiedenis.’

– *The Times*

‘Bewonderenswaardig grondig relaas van hoe zij hun rijk veroverden en onder duim hielden.’

– *Express*

De pers over *Augustus*:

‘In een mooie en uitvoerige biografie maakt de historicus Adrian Goldsworthy korte metten met roddels rondom de eerste keizer van het Romeinse Rijk.’

– *NRC Handelsblad*

‘Goldsworthy’s inzichten en gevolgtrekkingen zijn uitmuntend van begin tot eind.’

– *The Washington Post*

‘Een boek om van kافت tot kافت te verslinden maar ook om steeds naar terug te keren, vanwege de grote verscheidenheid aan karakters en gebeurtenissen.’

– *Daily Express*

‘Uitmuntend, niet neer te leggen én wetenschappelijk onderbouwd.’

– Simon Sebag Montefiore in de *Evening Standard*